

РІЧКА ЙОГО ЖИТТЯ

До 110-річчя від дня народження академіка О.В. Топачевського

13 березня цього року виповнюється 110 років від дня народження Олександра Вікторовича Топачевського, видатного вченого, академіка, одного з корифеїв вітчизняної гідробіології, засновника української школи альгологів. О.В. Топачевський чотирнадцять років очолював Інститут гідробіології АН УРСР, де працював до останньої хвилини свого життя, яку зустрів на порозі інституту 1 грудня 1975 р. Свого часу, будучи професором і деканом біологічного факультету Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, він виховав цілу плеяду висококласних фахівців. Серед них відомі вчені, доктори наук, професори — такі як Надія Кондратьєва, Надія Мясук, Ольга Оксіюк, Лідія Сіренко, Михайло Кузьменко, Олексій Мережко, Віталій Поліщук. Вони створили фундаментальні праці з класичної ботаніки, фізіології водних рослин, здійснили екологічні, радіоекологічні та санітарно-гідробіологічні дослідження басейнів Дніпра і Дунаю, вивчили проблеми екології малих річок України, історії водної фауни. Їм належать також актуальні роботи з питань рибного господарства, якості води та її біологічного самоочищення.

Пам'яті цієї людини, яка зробила чільний внесок в українську гідробіологію, присвячена стаття історика Олександра Гуржія, де наведені спогади друзів і співробітників О.В. Топачевського — Л.П. Брагинського, Ю.Г. Карпезо, Н.П. Мясук, В.В. Поліщука, а також родичів з боку його матері — О.С. Лаврентьєва та А.В. Мерзлякова, що висвітлили деякі, досі невідомі факти історії родини Топачевських.

Де колись гуркотіли трамваї, повертаючи на вулицю Льва Толстого, щоби, перетнувши древню Либідь, долати підйом на Солом'янку — тут, майже на самому розі, по вулиці Саксаганського, 101, і нині стоїть гарний п'ятиповерховий будинок у стилі пізнього модерну. Меморіальна дошка свідчить, що у 1911–1913 рр. тут жила і працювала Леся Українка. Припускають, ніби оздобу

цієї будівлі задумав і втілював Василь Кричевський, а от власником її був Степан Олександрович Лаврентьєв, рідний брат Софії Олександрівни, матері О.В. Топачевського. Єдиний син з купецької родини, який після гімназії спромігся на батьків кошт вивчитись у

О.В. Топачевський виступає на Дунайській конференції в Інституті гідробіології АН УРСР. Середина 1960-х років

Санкт-Петербурзькому політехнічному інституті. За сумління й ощадливість (за всі роки навчання мав лише одну шинель) старий Лаврентьєв «нагородив» сина поїздкою до Чикаго, на Всесвітню виставку 1904 року.

Згодом, ставши незалежною людиною, Степан завідував відділом банку, врядував у міській управі, а згадану кам'яницю збудував коштом іпотечного кредиту. У цьому будинку, на колишній Маріїнсько-Благовіщенській вулиці, на другому поверсі дійсно мешкала Леся Українка з матір'ю, Оленою Пчілкою (Ольгою Косач), на четвертому ж якийсь час — Микола Лисенко і його син Остап. З ними Степан Лаврентьєв підтримував дружні стосунки. Він став одним із засновників Українського дому «Родина» («Українського клубу») і фребелівських курсів при ньому, а його дружина Євгенія Олександрівна — першого українського дитячого садочка. Подружжя часто гостювало в «Українському клубі», що містився неподалік Золотих Воріт. 1909 року в них народився син Олександр, хрещеним батьком якого став архітектор і художник Василь Кричевський... Здавалося б, цілком поважне коло знайомих, навіть для патологічно підозрілої нової, радянської, влади. Проте доживати віку у батьківському домі Олександр Степановичу не судилося: спочатку «ущільнили», потім йому залишили одну-єдину кімнату, звідки довелося переселитися вже з власними дітьми й онуками.

На чотирьох сестер Степана Лаврентьєва чекала звичайна, як на той час, доля городянок із «середньої» сім'ї: Інститут шляхетних дівчат, заміжжя. Ольга вийшла за підполковника Олексія Гарбара, Явдоха — за адвоката Семена Дубинського, члена міської управи; найстарша, Марія, — за Валеріана Костецького, попечителя навчальних закладів Міністерства освіти. Її онук Ігор Мерзляков (1913—1983) — письменник і перекладач, ві-

домий у літературі як Ігор Костецький, представник течії модернізму, редактор українського перекладу Біблії, здійсненого Іваном Хоменком у 1950-х роках, після війни жив і помер за кордоном.

Родовід Лаврентьєвих і доля цієї великої сім'ї дає цікавий матеріал для вивчення традицій, побуту та інтересів київських городян кінця XIX — початку XX століть. Та мова йде про гілку цього роду, яка зросла від шлюбу доньки Софії з сином сільського священика — Віктором Яковичем Топачевським. З купецького погляду, це був типовий мезальянс. Чоловік ледь «стояв на ногах», дарма що був «почесним потомственным громадянином», — завдячуючи походженню свого батька. А посагу тільки й було, що настінний годинник фірми «Руа де парі». Довелося вдвох, а потім ще й з малими дітьми, мандрувати рідним Правобережжям, заробляючи на хліб і навчання.

Кілька років чоловік працював бухгалтером на залізниці у Боярці і здавалося, що життя налагоджується. Проте, звинувачений в організації страйку 1905 року, Віктор Якович був позбавлений права на працю в офіційних установах, та ще й потрапив під постійний нагляд поліції. Відтоді, куди б не приїжджав «почесний громадянин», він був зобов'язаний з'явитися до відділку поліції та робити помітки у паспорті. Які тільки міста в ньому не зазначені: Рига, Лібава, Вінниця, Луцьк, навіть Симбірськ... Певний час довелося бути управителем маєтку у Куликовичах на річці Стир, що належав матері російського письменника Олексія Толстого.

Про подружжя Топачевських згадує О. Толстой у щоденнику під 1911 р. З їхніх слів, письменник зробив нотатки для новели «Барон» — про бідного невдачу німецького барона, затятого мисливця. Насправді ж барон хоч і був диваком, але дуже багатим, і свого часу сватався до Софії Олександрівни, яка йому відмовила. Після

того барон досить підступно запропонував: «Можна, я подарую вам, пані Софія, маленьку мавпочку на прощання?» Одержавши дозвіл, він оригінально помстився за відмову: надіслав залізну клітку з великим, злим, страшенним павіаном... Серед родинних анекдотів Топачевських є і такий. Дізнавшись, що Віктор Якович — мировий суддя, Олексій Толстой попросив узяти його, для збагачення письменницького досвіду, на сільські сходи. І з'явився туди з великою дубовою ломакою. «Навіщо це?» — спитав мировий. «Так ми ж на «сходку» йдемо, як там без «дубини», — щиро здивувався Толстой. Можливо, майбутній класик радянської літератури не підозрював, що в українських селах не гамселять один одного на сходинах, як мужики у Заволжі.

Олександр був у родині молодшим за своїх сестер, але жвавішим і допитливішим. Тут, на Стиру і Горині, він зустрівся з майже незайманою природою Полісся. Тоді ці річки й ліси на їхніх берегах ще не були понівечені «меліораторами». На Горині стояли водяні млини, під крутими берегами у прозорій воді сновигала риба, а на старицях квітло біле й жовте латаття. Олександр захоплюється риболовлю, прислухається до розповідей мисливців і мірошників. Реалії річок і озер входять у його життя — і, як згодом виявилось, назавжди.

Потім була Вінниця. Тут у 1920 р. рукою вже радянського чиновника в паспорті зроблена помітка: «Дача Костецького». Так, це була садиба Валеріана Костецького — семикімнатний будинок з мезоніном, зведений за ескізом Василя Кричевського. В ті часи Вінниця, крім центральної вулиці, переважно складалася з окремих «дач» староукраїнської архітектури, з відповідним способом життя їхніх мешканців. Старшого Топачевського завжди радо приймали у цьому маєтку над Бугом, і не лише тому, що сестра його дружини була за Костецьким. Віктор Якович знав безліч

різних професій: лагодив і майстрував меблі, виконував першочергові теслярські роботи, займався шевством, а над усе любив поратися в садку, артистично формуючи дерева, як справжній садівник. Він, разом із сином Олександром, який саме закінчував Вінницьке комерційне училище, охоче допомагав налагоджувати побут напівселянської «дачі». Батько і син залюбки брали участь навіть у дитячих іграх братів Ігоря та Андрія — онуків старого Костецького. Грали «в театр», «у пригоди Назара», «в козаків», захищаючи удавану фортецю на горі. Ось чому старший брат, Ігор, саме так — «На горі» — назвав згодом своє закордонне видавництво. Ігри й розваги дітей цієї інтелігентної української сім'ї виразно змальовані у спогадах Андрія Мерзлякова (журнал «Хроніка 2000», №1–2, Київ, 1993).

Попереду в двадцятирічного Олександра був нелегкий життєвий шлях. Батько — з «попівської» родини та ще й троюрідний брат «буржуазно-націоналістичного» історика М.С. Грушевського (М. Кучеренко, С. Панькова, Г. Шевчук. «Я був їх старший син». Рід Михайла Грушевського. — Київ, 2006). Хоча сам священником не був і навіть страйкував, але ж у Боярці не шпали клав, як Павло Корчагін! Мати — купецька донька, сестра домовласника. За плечима училище, але знову ж таки «не те»: новій владі комерсанти не потрібні. Доводилося жити, не розраховуючи на симпатії більшовиків.

Про те, як визначався на цьому шляху, свідчать життєві пригоди молодого Олександра. Після 1918 року йому довелося працювати на лісорозробках, керувати столлярною і бондарською майстернями, бути виконавцем робіт Вінницької залізничної ділянки, завідувати канцелярією у Київській трудшколі. Нарешті 1925 року Олександрові поталанило вступити до Київського університету (тоді — Інститут на-

Лабораторія Київського університету. У центрі — академік І.І. Шмальгаузен, еволюційний морфолог, біокібернетик, чие ім'я носить Інститут зоології НАН України. Стоять: майбутні академіки О.П. Маркевич і О.В. Топачевський та гідробіолог М.Я. Кирпиченко. За столом справа: ботанік-ліхенолог М.Ф. Макаревич, дружина О.В. Топачевського. 1930 р.

родної освіти). Під час навчання та кілька років потому майбутній учений вчителює: викладає природознавство в тій самій школі, на робітфаці Українського інституту лінгвістичної освіти, а також завідує навчальною частиною вечірньої школи робітничої молоді.

Збереглося унікальне фото 1930 року, зроблене в університетській лабораторії. До робочого зошита, що лежить на довгому столі, зазирає всесвітньо відомий учений-еволюціоніст, зоолог Іван Іванович Шмальгаузен. Навколо — учні. Серед них — майбутній академік О.П. Маркевич, генетик М.Я. Воскресенський, гідробіологи І.М. Лоцицька та М.Я. Кирпиченко. Позаду стоїть, трохи сутулячись, високий О.В. Топачевський (під час однієї з експедицій дістав серйозну травму спини і тривалий час опирався на палицю). Вже тоді він досліджував водорості, тож альгологія стала справою його життя. А біля краю столу, при

цейсівському мікроскопі, сидить молода вродлива жінка. Це Марія Макаревич, його дружина (про неї та синів, Вадима й Андрія Топачевських — у статті «Її стежина у царині Флори» // Вісник НАН України. — 2006. — №11).

Поняття про народну освіту у 30-ті роки було однозначним: готувати кадри для середньої школи. Та мрія про глибокі дослі-

Перші наукові дослідження у Київському університеті. 1935 р.

дження природи, розкриття її таємниць не залишає Олександра Топачевського. І після п'ятирічного вчителювання він, вже не юний, вступає 1935 року до аспірантури Київського університету. Тут знову опиняється в середовищі кращих мислителів у царині біології. Академіки О.В. Палладін, Д.Л. Фердман, професори Д.Є. Белінг і Я.В. Ролл визначили формування О. Топачевського як науковця, сприяли широті його поглядів і фахових зацікавлень. Ідеї Олександра Вікторовича добре розуміла і завжди допомагала йому в роботі дружина, теж ботанік.

...Війна і раптове оточення Києва на кілька років розлучили подружжя: вона залишилася з дворічним сином Андрієм в Україні; він же встиг виїхати зі старшим, Вадимом, до Казахстану. В евакуйованому до Кзил-Орди університеті місця не знайшлося; тому, працюючи шкільним учителем на станції Уш-Тобе, доводилося існувати завдяки полюванню і риболовлі. Можливо, саме тут життя серед вільної степової природи вперше підказало старшому синові думку про те, що слід іти батьковим шляхом — бути біологом.

Одразу після визволення Києва О.В. Топачевський повернувся до університету, діяльність якого відновилася у січні 1944 р., хоча головний корпус ще залишався зруйнованим. Його наступні півтора десятиліття заповнені науковою, педагогічною і громадською діяльністю в університетських стінах. Працює доцентом, читає курс лекцій і завідує кафедрою нижчих рослин, викладає цитологію. Був деканом біологічного факультету і головою його Вченої ради. Все це поєднує з роботою в Інституті ботаніки АН УРСР, де під керівництвом О.В. Топачевського створено лабораторію альгології (там і нині ведуть дослідження багато учнів Олександра Вікторовича). Поруч з ним працювали вчені «старої школи», зірки класичної біології — академіки

1 травня 1957 р. О.В. Топачевський, декан біологічного факультету Київського університету, серед студентів 5 курсу.

М.Г. Холодний і Д.К. Зеров, професор А.М. Окснер, чия висока наукова принциповість і звичайна людська порядність були живим зразком для молоді. Сам Олександр Вікторович любив наводити приклад стосунків великих учених — Ч. Дарвіна та А. Уоллеса, які прагнули поступитися один одному правом першості у відкритті явища природного добору. Тоді, у ХІХ сторіччі, лише наполегливі переконування Уоллеса, який розумів, що теорія еволюції розроблена все ж таки Дарвіном, схилили останнього до історичної доповіді у Ліннеївському товаристві, після чого з'явилася славнозвісна праця «Походження видів».

Саме у 50-ті роки виразно проявилися характерні риси Олександра Вікторовича як ученого і вихователя: блискучий талант організатора, вміння чітко визначати завдання й мету дослідження, довести всім виконавцям його доцільність, необхідність і практичну значущість. І, чи не найважливіше, — мистецтво захопити й зацікавити своїх помічників, мобілізувати їхні зусилля та можливості на творчий пошук.

Вивчаючи рослинний світ водойм українського Полісся, О.В. Топачевський показав себе незрівняним організатором наукових експедицій, до яких залучав студентів і викладачів. Такі експедиції ставали

справжньою школою для молодих ботаніків-альгологів. «Для всіх біологів, які навчалися у Київському університеті від 1935 по 1960 рік, спогади про «Alma Mater» пов'язані з могутньою фігурою Олександра Вікторовича, — згадувала його учениця, доктор біологічних наук Надія Масюк. — Він мав безпомилкове чуття щодо обдарованих студентів. Після літньої навчальної практики у Каневі, неодмінної для всіх біологів, навколо нього формувалася група студентів, які відзначалися допитливістю, спостережливістю, незалежністю поглядів, невтомністю в екскурсіях» («Проблеми гідробіології та альгології». Збірник наукових праць. — Київ: Наукова думка, 1978).

Надія Прохорівна Масюк також пригадала, як вона, ще будучи першокурсницею, свою першу доповідь у науковому студентському гуртку ботаніків, яким керував Д.К. Зеров, підготувала панівною у радянській науці мовою — російською. Попередньо показала першу пробу пера своєму вчителю. Професор О.В. Топачевський по-дружньому сказав їй: «Якби я знав українську так, як ви, Надю, то писав би тільки нею».

Славнозвісна «професорська» лава над дніпровською кручею у Канівському заповіднику. О.В. Топачевський приймає залік у М.М. Щербака, майбутнього видатного зоолога. Поруч з ним — доцент біофаку В.П. Коваль (справа) і О.Б. Кістяківський, який не випускав з поля зору своїх студентів. Середина 1950-х років.

ки нею». Це і вирішило її вибір: відтоді вона писала свої праці, спілкувалася в науковому середовищі лише рідною мовою.

Канівська практика студентів університету, якою багато років керував О.В. Топачевський, ставала неординарною подією для кожного її учасника. На овіяних легендами заповітних пагорбах над сивим Дніпром, поблизу Чернечої гори, де знайшов вічний спокій великий Кобзар, працювали ще й геологи, географи, історики, археологи, фольклористи. Вклонитися могилі Тараса, відвідати садибу першого ректора Київського університету Михайла Максимовича у Прохорівці було святом обов'язком для багатьох. Спогади про ті липневі тижні залишилися поетичною сповіддю найяскравіших днів життя. Потрапити сюди — означало назавжди увібрати мудрість ще незайманої природи, таємничий смуток скіфських поселень і давньоруських городищ, волелюбний дух козацьких часів... Мандрівки крізь похмурі грабові ліси тими нагірними стежками, якими ходив Тарас Шевченко, походи Пекарським і Костянецьким ярами до відслонень давніх геологічних епох, поїздки човнами на заплашний острів Заріччя — все це відкривало нові обрії для пізнання природи, історії, самих себе. Звичайний юнак, учорашній солдат або школяр долучався до вищої форми свідомості — наукового мислення. Тут започаткувалися дружні, творчі й родинні стосунки, які тривали довіку.

Щодо самого Олександра Топачевського, то він, завдяки своїй широкій і приязній вдачі, дружив з популярними у студентському середовищі природознавцями, біологами від Бога, закоханими в рідну природу, завзятими мандрівниками, човнярами та рибалками — такими, як Л.О. Смогоржевський та О.Б. Кістяківський. При цьому Олександр Вікторович ніколи не обирав приятелів за ознаками офіційної впливовості чи престижності. Скажімо, він під-

тримував добрі взаємини з «немодними» на той час генетиками С.М. Гершензоном і А.С. Лазаренком. Та найближчим його другом був Олександр Богданович Кістяківський, онук відомого правника і громадського діяча Олександра Федоровича Кістяківського (1833–1885), останній в Україні нащадок славного роду... Рано втрапивши батька, Олександр Богданович єдиний з усієї великої родини залишився на землі предків, по цей бік «залізної завіси». Обрав професію орнітолога, бо любив птахів. Тим часом його рідний брат Георгій (Джордж), хімік за фахом, став у Сполучених Штатах президентським радником з питань ядерної енергетики, брав участь у створенні атомної бомби та її першому випробуванні у Лос-Аламосі... Брати Кістяківські побачилися тільки на самому схилі життя, коли «атомник» був розтаємничений і обидві сторони дозволили йому приїхати до СРСР. А в ті часи радянські «компетентні органи» нічого такого навіть не підозрювали. Інакше, мабуть, нашому професорові Кістяківському не щастило б літувати на Дніпрі, де він очолював студентські екскурсії, захоплено розповідаючи про дятлів і качок, та ще демонстрував блискуче володіння єдиним веслом на старовинному човні-однодеревці. Кажуть, що змагатися з ним у цьому мистецтві міг лише Олександр Вікторович, хоч іноді й турбувала його давня травма спини... Не підкоряти природу, а пізнавати її як друга і помічника вчили ці професори.

Може, й неважко молодій людині зацікавитися життям тварин і рослин. А от полюбити невидимий світ дрібнесеньких водоростей, привчитися до щоденної копіткої праці з мікроскопом... Та хіба могли уявити ці юнаки й дівчата, що синьозелені водорості, шукати яких доводилося по калюжах у задніпрянських луках, за десяток років захоплять Дніпро, і ними рясно «зацвітуть» штучні моря, які тоді вже починали з'яв-

лятися? Відцідивши планктонною сіткою синє шумовиння, Топачевський задумливо казав своїм юним супутникам: «У цій пробірці досить матеріалу, щоб вивчати його все життя. Однак нашого з вами життя, любі мої, не вистачить, щоб розв'язати проблему «цвітіння» води». Він передбачав, застерігав, намагався відвернути природне лихо...

У 1959 році О.В. Топачевський, як широко відомий у країні та за її межами учений-альголог, визначний організатор наукових досліджень, очолив академічний Інститут гідробіології. То був час початку деградації комуністичної системи, що супроводжувався явищами небаченого до того неучтв'я і цинізму владних структур. Закорумпована верхівка цілеспрямовано розтринькувала державний бюджет. Заради одержання нагород, пільг і зиску створювалися абсурдні, часто надзвичайно небезпечні для природи і людини програми, під які «вибивали» величезні кошти. Гідротехнічне будівництво, «меліорація», міжбасейнові перекидання вод, БАМ — за кожним проектом стояла певна «партія інтересів».

Сьогодні це здається нам звичайною аксіомою. Проте тоді будівельна гігантоманія завдавала Україні особливо великої шкоди.

Конференційна нарада в Інституті ботаніки. На першому плані — Д.К. Зеров і О.В. Топачевський

На Гідробіологічному з'їзді у науковому центрі Борок (Росія). Зліва від О.В. Топачевського — полярний дослідник І.Д. Папанін, директор Інституту біології внутрішніх вод АН СРСР. 1962 р.

Разом з унікальними природними об'єктами — річками, озерами, болотами, лиманами, лісами, луками — країна втрачала біофонд органічного світу. Хоча «перетворення природи» загрожувало зникненням життя як такого, за умов повсюдної диктатури цією загрозою просто нехтували. Клановість у владі сягала безпосередніх виконавців. При цьому податливим науковцям теж щось перепадало... Виступити проти цього безумства було майже неможливо. Партійні, державні та «громадські» установи, засоби масової інформації, пильно стоячи на сторожі «будов комунізму», готові були знищити кожного інакомислячого. Однак професор Топачевський не піддався загальному виконавському запалу, захищав природу України мужньо і обґрунтовано, з наукових позицій.

У 50-ті роки доля Дніпровського «каскаду» практично була вирішена. У 60-ті споруджено Київську ГЕС і завершувалося будівництво греблі Канівської. Шістьма велетенськими ставками під назвою «морів» було затоплено мільйон гектарів родючих земель, заплавлених угідь, лучних пасовищ,

десятки сіл, безліч історичних пам'яток. Постало питання про Десну — на ній збиралися будувати три ГЕС. Це призвело б до екологічної катастрофи всього басейну Дніпра. Прип'ять уже була пересушена «меліораторами», залишалося тільки спотворити греблями й «зрегулювати» оспівану Олександром Довженком красуню Десну.

Треба сказати, що на протипагу біосферним, природоохоронним поглядам, які розвинулися під впливом праць академіків В.І. Вернадського і М.Г. Холодного, «перетворювачі природи» намагалися нав'язати громадськості уявлення про «техносферу» — штучно створене середовище існування, в якому знайде своє щастя людина комуністичного майбутнього. Річку вони розглядали як суто механічну систему, не беручи до уваги ролі рослин і тварин у формуванні річища, швидкості течії, якості води. Науковці Інституту гідробіології, особисто О.В. Топачевський рішуче виступили проти недолугих ініціатив технократів і керівної верхівки, зокрема, злочинних планів гідробудівництва на Десні. З цього приводу він спеціально побував на прийомі у першого секретаря ЦК КПУ П.Ю. Шелеста, від якого почув: «Без вашого інституту Україна обійдеться, а без ГЕС — ні!». Невдовзі Олександр Вікторович залишив посаду директора «за власним бажанням», після чого очолив створений ним в інституті відділ санітарної гідробіології, де й працював до останнього дня свого життя (В. Поліщук. «Він намагався відвернути біду» // Вісник НАН України. — 1997. — №3–4). Далі автор писав: «Високі чиновники «Діпроводгоспу» нерідко навіть не знали, звідки й куди течуть Десна або Прип'ять... Адже єдиний в Україні Інститут інженерів водного господарства, що у Рівному, не мав у навчальних планах такої науки, як географія. Отже, доводилося мати справу з людьми, озброєними вказівками й самовпевненістю, але не знаннями».

Та як не важко було боротися з такими монстрами, як «Гідропроєкт», «Діпроводгосп», але гребель на Десні не збудували. Збережена для нащадків неповторна природна реалія — вільна річка з озерами та старицями серед чудових луків і сосново-дубових гаїв, які вивчали ще академіки Володимир Вернадський, Микола Холодний, Петро Погребняк. Вціліла й частина боліт, цих природних фільтрів, яким надали заповідний статус. Кияни ж, як і раніше, п'ють порівняно чисту деснянську воду. Та що казати — врятовані від затоплення кращі угіддя, мало не пів-Чернігівщини! І це значною мірою завдяки патріотичній молоді, якій директор не боявся довіряти відповідальні справи. Відомий біогеограф, еколог і публіцист Віталій Володимирович Поліщук згадував, як Олександр Вікторович, відчувши в ньому небайдужу, переконану людину, доручав йому, ще аспірантові, їздити на представницькі наради до різних міністерств, складати плани досліджень, звіти і меморандуми у «вищі інстанції». «Це була виснажлива боротьба із жорстокими, затятими, часто незримими, але завжди підступними неуками — ворогами природи», — згадував В.В. Поліщук.

А боротися було за що. На поталу гідробудівельникам уже віддавали Азовське море, яке збиралися відділити дамбою від моря Чорного. Загибель Азова здавалася невідвратною. Протидіяти цьому безглузду було дуже важко. Керівні партійні та державні установи зайняли твердолобу позицію, стоячи на сторожі «великих будов». Однак, розумно використовуючи науковий потенціал інституту та організовуючи, попри всі перепони, відповідне природоохоронне «паблісіті» (стаття в «Литературной газете» «Чуден ли Днепр?», виступи на радіо, науково-пізнавальний фільм «Синие атакуют»), вдалося-таки збудити громадську думку, вплинути на владні структури, запобігши будівництву Керченської дамби.

Над заплавою Дніпра під Києвом, у Кончі-Заспі. 1969 р.

Та на черзі була дамба Очаківська, яка мала перетнути гирло Дніпра, завершивши його «зарегулювання». В результаті з цієї ріки, третьої за водністю в Європі, до Чорного моря не витікало б ані краплини води! Важко передбачити всі згубні наслідки таких проєктів для Дніпра, його лиману і Чорного моря. Хвала Богу, спасибі вченим, Дніпро і досі тече до моря, живе казкова краса Херсонських плавнів.

Завдяки організаторським здібностям академіка О.В. Топачевського, його природоохоронному науковому світогляду, сміливій кадровій політиці інститут став однією з чільних, всесвітньо відомих науково-дослідних установ. Були створені нові напрями гідробіологічних досліджень: вивчення малих річок і величезних каналів (Дніпро—Донбас, Дніпро—Кривий Ріг і Північнокримський), санітарна гідробіологія — водна токсикологія, екологія водойм-охолоджувачів теплових і атомних станцій, технічна гідробіологія.

Унікальну практичну цінність мають результати вивчення екологічних наслідків

Чорнобильської аварії, що стали попередженням для нащадків. За дослідження «Наукові основи економічної оцінки впливу гідротехнічних об'єктів на водні екосистеми з метою управління якістю води і біопродуктивністю» група вчених інституту (В.Д. Романенко, О.П. Оксіюк, В.М. Жукинський, Ф.В. Стольберг, В.І. Лаврик) 1995 року була удостоєна Державної премії України у галузі науки і техніки.

В Інституті гідробіології НАН України, нині очолюваному академіком Віктором Дмитровичем Романенком, незважаючи на економічну та інші скрути, тривають фундаментальні дослідження екосистем внутрішніх водойм, концептуальні розробки основ охорони вод. Тут виконана серія актуальних досліджень, пов'язаних з біологічними чинниками якості води.

Заслужений діяч науки О.В. Топачевський обирався академіком-секретарем Відділення загальної біології АН України, головою Українського гідробіологічного товариства, був головним редактором «Гідробіологічного журналу». Його внесок у розвиток альгології і гідробіології важко переоцінити. Розроблені ним теоретичні питання морфогенезу і філогенії водоростей мають загальнобіологічне значення. У

його фундаментальній праці «Основные принципы современной филогенетической системы водорослей» (Київ, 1962) знайшли відображення оригінальні погляди на проблему походження і розвитку рослинного світу. А написаний разом з дружиною — М.Ф. Макаревич — «Короткий визначник прісноводних водоростей УРСР» (Київ, 1955) став настільною книгою ботаніків, як і монографія «Діатомові водорості України» (Київ, 1960) та посмертно виданий навчальний посібник «Прісноводні водорості України» (Київ, 1984). Разом зі своїми учнями Олександр Вікторович опублікував низку капітальних монографій і наукових збірників: «Канали ССРСР» (1968), «Цветение воды» (1968, 1969), «Гидрохимия и гидробиология водоемов-охладителей тепловых электростанций» та ін. Ці праці мають основоположне значення в сучасній гідробіологічній науці.

Напрями проблемних досліджень, засновані Олександром Вікторовичем Топачевським, особливо актуальні сьогодні. Їх розвивають учні, продовжувачі справи цього видатного вченого.

О. ГУРЖІЙ,
доктор історичних наук,
професор Інституту історії України НАН України